

تورک بوردی

تورک ادبائلی مرکزى هیئتى طرفه نثر اولنور.

جلد ۳

کانون تانی ۱۹۲۵

نومرو ۱۵

معاصر آذربایجان ادبیاتی

۱ - سیاسی و اجتماعی وضعیت

اون طقوزنجی عصر ابتدایینده مستقل قفقاس تورک خانقلرینه نهایت ویرمن روس استیلاسی، فداودالیهی بر کل حالنده چار حکومتنه الحاق ایلمهش و آذربایجان، آرتق جزئی بولوندی قفقاسیا ایله برابر روسیهک بر مستملکسی حاله افراغ اولومشدی. تسخیر ایداش دیگر تورک مملکتلرینه نسبتله، کندیسنه داهای خصوصی سیاستک تطبیق ایدلمهسی تصویب اولونان قفقاسیا، ۱۸۰۶ تاریخندن اعتباراً، چار جانشینی، نامنی طاشیان بر والی عمومی طرفدن اداره ایدلمک باشلامشدی. معلوم اولدینی اوزره، اون طقوزنجی عصره قدار شمالی آذربایجان اراضیسی ایران دولته ملحق بر طاقم ولایتلردن عبارتدی. بو ولایتلرک باشنده، رتبهسی بروالی درجه سنده اولان خانلر بولونیوردی؛ سوکرالری بعض سیاسی وقوطادن استفاده ایدرک نفوذلری آلتنده کی مملکتلره، ادارهجه مستقل و یا نیم مستقل بر شکل ویردیلر. مع مافیه عصرلردن بری دوام ایدن ایران حاکمیتی، آذربایجانده اوطوران تورکلری، عجم مدینتی اوکنده اکیلک مجبور ایتش، عجم حرثی تمامیه خلقی استیلا ایلمه شدی. بوجهندن، آذربایجان ایتهن روس مدینتی، دره بکلکی اورقادن قالدیرمقله بوراسنی مغلوب ایتش بولونیوردی؛ قارشینده چار پیشاجق بویوک بر قوت داهای کورو یوردی: عجم حرثی.

ایشته روس حرثی، آذربایجانده حاکم اولان عجم حرثی بو غمق ایچون مملکتی مدحش برروسلاشدیرمه سیاسته معروض براقق احتیاجنی دویدی و بوسیاسی حرکتده موفق اولایلمک ایچون موارثیت چار حکومتی، هرشیدن اول،

آذربایجان بورژوا و آریستوکرات زمره‌سی اله ایتمه اهمیت و بردی ؛ بوظایف سند تمامیه موفق اولاییدی .

آذربایجان بورژواسی تشکیل ایدن زمره : اسکی خانلرک اولاد واحفادی ، فه‌اودالیزمک ارکان و امراسی ایله واسع مقیاسده املاک و اراضی صاحبلی ایدی . چار حکومتی بونلرک حق ملکیتی طایبقارق اونلرک کندی سلاله‌وی خان و بکلکلیرینی محافظه ایده بیله جکلرینی اعلان ایله حکومت مأمورلغه آنجق بوزمره دن قبولی ترجیح ایله دی . بورژوا زمره سنک نائل اولدینی امتیازلردن ربی ده مالک اولدقلری اراضینک فضلہ قیمتی حائز اولماسیدی . محلی تعبیر ایله « بکلک یر » لر داها زیاده پاره ایدیوردی . کویلو ، ایدیندیکی برپارچه طوپراغنی صائمق ایستمه‌یدی ، اوکجه بر « بک » و یا بر « خان » ک اراضیسی آراسنه داخل ایده جک ، کندی اراضیسی ده « بکلک یر » اولدقدن سوکرا اونی ابی برقیاته صائبیله جکدی . بونک ایچون کویلو ؛ بلکه ، خانه اراضینک بر مقدارینی ترک ایتک مجبوریتده قالیوردی .

چارلغه خواص قسمی ، حائز اولدینی بوکجه امتیازلردن دولایی هر آدیعه یارانمغه یلتنیور و بوسورتله حکومت متبوعه‌نک تعقیب ایشدیکی قورقونج سیاست ، کورکورونه کندیلرینی ترک ایدیورلردی . آرتق اونلر ، محلی لکدن متفردیله ؛ تورک لسان و حرثی بکنمیورلردی . کندیلرینی خلقک فوقنده رزمه عدا ایدیورلردی ؛ روس طرز حیاتنی تقلید ایلور و طائله‌لرینه تورکجه یرینه روس لسانی صوقویورلردی . یقیشدیردیکلری اولادلری تورکجه قونوشمقدن ، تورکجه دویمقدن عاجز بولونیوردی .

ایشته بوسورتله ، روسلاشدیرمه اوکجه بورژوازیدن باشلادی و یاواش یاواش خلق زمره‌لری آراسنه ایندی . داها زیاده بورژوا اولادلرینه آجیق بولونان روس مکتبلی ده بوسیاستک موفقیتنی تسریع ایله دی .

جغرافی موقعنک اهمیتی اعتباریله آذربایجان ، آوروپائی مدنیتک تأثیری آت کیردیکن سوکرا ، اقتصاداً بیوک بر انکشافه نائل اولدی . باکوکی مهم برلیانه

مالك اولماسی ، ایران و تورکستانه روسیه آراسنده امتعه مبادلهسی ایچون مهم
بر مرکز شکیلنی آلدی . بالذات آذربایجانك اخراج ایتدیکی نفت ، پاموق ،
بالق ، خاوار کبی محصولات دخی اونك اقتصادی موقعنی ترصین ایدهرک بر جوق
اجنی سرمایه سنی مملکته جلب ایتدی . خارجدن کلن سرمایه ، آذربایجانده یکی یکی
صناعی و تجاری تشکیلات و مؤسسات وجوده کنیردی و برعکس العمل ایله محلی
سرمایه نك ظهورینی موجب اولدی .

خانقلر دورنده پك آز نفوسی احتوا ایدن آذربایجان کیتدیجه یوکهلهن
اقتصادیاتی سایه سنده غلبه لقی برتولکه حالی آلبور ، داخلی روسیه دن ، ایراندن
و قفقاسیانك دیگر اقامندن مختلف ملئر باخاصه با کوده تمرکز ایدیور .
آذربایجانده برلشن اجنی لرو روس مأمورلری ، عینی زمانده آذربایجانك اجتماعی حیاتی
اوززنده ده مؤثر اولویوردی .

یوقاریده ده سویله دیکمز وجهله اوزون زمانلر آذربایجان اوززنده حکم سورهن
ایرانيلك ، بوراده اجتماعی سیستمی قوتلی صورتده برلشدرمشدی . دها
اسکی عصرلردن بری بر جوق دینی مسلکلك ، طریققلرک بشیکی اولان عجمستان
بوصیرالرده ده مختلف شیعی طریققلرینک قایناغی ایدی . عجم مدینتک اسیری بولونان
آذری تورکلرینک ، ایرانی مذهب تلقیلرندن ده متأثر اولاجنی طبعی ایدی .
آذربایجانده جاهلان برتعصب شکلنده یاشایان دین مفهومی یالکز شیعیلک کبی
دار برچرچیوه ایچنده تایکرمنجی عصرک ایلک نه لرینه قادار دوام ایله ممشدی . [۹]

خلقجه مسلمان دیمک ، ه شیعه علی بن ابی طالب ، اولیق دیمکدی . بونک
خارجنده بولونان اصلاهی مذهبیر ، اونلرک نظرنده باطل اولدیفندن دائمی
سب و شتمله یاد ایدیلیردی ؛ حتی بونک ایچون خصوصی مجلسلر پاییلیر ،
چهاربار کرامتک ایلک اوچ شخصلری علیهنده دونبه لهک چالارق خصوصی ربسته

[۱] آذربایجانده شیعیلردن ماعدا حنفیلر ، شافعیلر ، بابیلرده جوق مقبلرده ایدی

طبع شعیلر اکثریتی قازانیوردی .

ایله هجوی شرقیلر سویله نیردی . [۱] اهالی جاهلیدی . دینی ، آخوندوملار اداره ایدیوردی . آخوندلر ، ایران و عراق مدرسه لرنده عالی درجه ده فقه ، منطق ، کلام ، ... الخ تحصیل ایدن ساریقلیلردی . ملالرده تحصیل داها دون اولان صوفالردی . آزدیلرک عالم - منور زمره سی آخوندلرایله ملالر تشکیل ایدیوردی . محلی تعبیرجه « تقلید » لری عجم مجتهدلرینه اولان بوذوات ، دین نامنه آذربایجانده سوروکلایوب کتیردکلری ایرانی خرافه لری ، اهالینک تعصبندن بالاستفاده جامعلرده ، تکیه لرده و عظامیلره نشر ایدیور و عصرک مدنی تاثیرلری ایله تجددله متایل کورون یکی نسللری ، قرون وسطائی دین تلقیلریله بئیشدیرمکه جالیشیورلردی . بوسورتله شمالدن آقینه باشلایان حرثه معارض ایران حرثنک انتشارینه جالیشیورلردی . مؤمن و مسلمان اولان آدام ، دائما « آل علی » نك معروض قالدینی فلاکتی آکارق آغلامالی ایدی . بوندن دولایی سنه نك برجوق زمانی هب کوز یاشی آقیمقله کچردی . بالخاصه محرم ، صفر و رمضان یلارنده اهالی آغلامقدن باشقه هیچ برشینله مشغول اولمازدی . جامعلرده و یاخود اولرده طویلایله رق صرف « ماتم آل عبا » دن دی لایی شیعیلری آغلاتق ایچون بئیشن برنوع صوفتا عد ایدیلن « مرثیه خوان » یاخود « روضه خوان » طرفندن خصوصی برآهنک ایله کربلا وقعهلرینی تصویر ایدن منوره و منظومه لر ایراد ایدملکه ساعتلرجه نوز یاشی آقتیلیر و « اجر » نائل اولارق بوسورتله مسلمانلق وظیفه سی ایضا اولونوردی . عین زمانده هر محله نك آداملری ، کنجیلری طویلانارق مراسم مخصوصه ایله قوجامان « طبل » ، « سببخ » ، جالارق اللرنده « طوغ » [۲] ، « علم » لر ، هب بر آغیزدن فریاد ایده ایده سواققلری دولاشیلردی . [۳] سینهلرینی دوکه لرلر آرقالرینه خصوصی زنجیر پوستکوللر ایله ووردورلردی ؛ « امام حسین دست سی »

[۱] آذری ادبیاتنک نه لرله مجادله ایتدیکنی و مملکتنده نه کی انقلابلر بایدیغنی آکلامق ایچون بوتقطه لری نظر دن اوزاق طوتممالیدر .

[۲] « طوغ » معین شکل هندسیبند ، برایکی متره مره بی بیوکلکنده تختهدن یاپیلیر . برکوشه سنده اوزون برصایی اولور . دیگر کوشه لرنده کوچوک کوچوک فوغورلری وار . تختنک اوزری قدیفه و یا ایپکله اورتولور . بونکده اوستی کوچوک آبنالر ، یا حسین

منیلیردی . بوسوک مراسمه شیخی شاعرلرک مرثیه ونوحه لری انشاد ایدیلهدک
کربلا وقعه لری تکرارلانیردی .

مرساحه دهده حاکم اولان دیندی . ملیت ، تورکلک مفهومی یوقدی . هر کس
کندیسی « اسلام ملتدن » عد ایدهردی . بویله اولقله برابر آذری خلقی انسجاملی
برجمیت شکللی عرض ایتیموردی . حس ، فکر و طرز حیات اعتباریله آرارنده
مسافهلر بولونان خلق زمهره لری موجوددی که بونلری باشلیجه ایکی غروبهده
طویلا یا بیلیرز :

۱ . « کهنه لر » [اسکیلر]

۲ . « نازار » [یکیلر]

اسکیلر زمهره سی آخوند و ملالر ایله عوام خلق تشکیل ایدیوردی . جاهل
اهالی ابتدائی برحیات سیسته منه مالکدی . سویه اجتماعی سی بر « قارین اکک »
الده ایدم بیله جک درجه ده ایدی . بونلر بوتون حیات تلقیلرینی « قولی باغلی »
مریدلری بولوندقلری آخوندلردن آلیوردی . حیاتهده یالکیز « اخروی » لکی
دوشونهن بو طبقه ، دنیا مدینشدن منقر ، طاعات و عباداتی سه ودهن متعصب بر زمهره
ایدی . ترقی و تعالی حسندن محروم ، چارلرینک اجرا آتیه کوز بومان قورقاق ،
منفعتپرست ابتدائی برکروه ایدی . بوزمهره نک بر قولی ده « قوچی » تسمیه ایدیلن
مضر ذهنیتلی زورباردی . (۱) غایه لری تولدورمک ، یغما ایتمک صورتیله طفیلی
بر صورتده باشامش اولان قوچیلر ، کندی جبر و شدتلری سایه سنده آپی زمان
خلق زمهره لری اوزرنده حکمران اولمشلردر .

یا ۱۱ ، فلان دییه بالدیزلری یازیلر والوان مندیللر ایله سوسله نیر . مراسم اثناسنده طوغی ،
برویا ایکی کیشی طاشیردی .

[۳] — مراسمهده طبل یاننده بولونان بریسی یوکسک سسله بر مصراع ویا بر بیت
سویلهر ؛ طبلك آهنگی ایله بتون کروه اونی تکرارلار . نمونه اولارق ، سوله نیله ن پارچه لردن
بر قاجنی بورابه آلیورز :

« بوکون اوکوندی یا حسین ، حالکه کوکلر آغلاسون »

« حضرت عباس آغا ، ایمدی مدد وقتیدر »

« کافر النده قالمیشیق یتیش هرابه یا حسین »

اسکیلر زمره-سک چوقدن بری دوام ایدن قوتلی برادیاتی واردی. بونلرک قونوشمه لسانی تورکجه، یازی لسانی عجمجه ایدی. واسیع برشکده مکتب تشکیلاتلارینه ده مالکدیلر. ایرانی طرزده چوجوقلره مخصوص «ملاخانه» لر، کنجدر ایچین «مدرسه» لر وجوده کتیرمشلردی. «مدرسه» بی بیتیره لر، ایران و یاصراق مدرسه لرده اکال تحصیل ایدرلردی. چوجوقلره داها کوچوک یاشندن اعتباراً کستان سعدی، دیوان حافظ، تاریخ نادر کبی عجمجه اثرلر ازرله تیلیر و شعر عقائیدینه طاند معلومات ویریلردی. خلاصه اسکیلر زمره-سی آذربایجانده عجم حرشک یکانه مروجی ایدی.

«نازا» لر زمره-سک کلنجه بونی-ده ایکی منفدن متشکل اوله رق کوروپورزه بریسی آرزمانده روس استیلاسی آلتنده ملی حیاتی غایب ایتیش وهرساحه-ده روسلاشمه باشلامش اسکی خانلق دو کونتورلی ایله یکی یتیشنه زنکین املاک و اراضی صاحب لرندن عبارت بورژوا صنفی ایدی. بوضنی «قوزموبولتیر صنفی» نامیله یاد ایتک چوق دوضری اولور. بونلرک مکتب لری روس مکتب لری دی. ادبیاتلری: پوشکینلرک، داستویه و سکی لرک اثرلری ایدی. بوضف دوضرودن دوضرویه روس حرثی ترویج ایدیوردی.

یکیلرک ایکنجی صنفه منسوب اولانلر، اسکیلر ایله قوزموبولتیرک داها دوضروسی عجم حرثی ایله روس حرشک بمجادله-سی اتانسانده ظهور ایتیش ملی خلقچی بر زمره ایدی که بوکا منسوب اولانلر. محلی خلق بک دوضرو اولارق «ملت پرست» [خلقچی] نامنی ویرمشدی. بوزمره، بورژوا ایله آشاغی طبقه آراسنده مرحله اولان متوسط طبقه دن دوضروپوردی. نه «عجمچی» لرک، نه ده «روسچی» لرک مملکتده تعقیب ایتدکلری ظایه لری دوضرو بولمایان بوزمره، ملی وارلفک، یکانه نمثللری اولغه باشلادی. هیچ برعلمی، ادبی مؤسسه-یه مالک اولمایان واسکیلرک «ملاخانه» لرده، روسلرک «ایشقولا» لرده قیریق، دوکوک ابتدائی برتحصیل کوردهن بوزمره منسوبینی تورک حرثه استناد ایدمک فعالیت کجیدیلر و مکتب لری

ادبیاتلری بالذات پائیمه قویلدیلر . بوزمره ایسه اجتماعی و سیاسی مؤساتک تورک حرنی اوزرینده تأسس فکری مداخله ایدیوردی .
دیمک اولویورکه اجتماعی ساحهده حاکم اولان اوچ مختلف خلق زمیره سنک واسطه سیه تورک، عجم و روس حرنلری شدتلی برصورتده بربریه مجادله یه باشلامش بولونیوردی .

۲ — ادبی وضعیت

مفاسر ادبیاتی - قیلاسیک ادبیات

آذربایجانلیلر یکرمنچی عصره ، زنکین بر خلق ادبیاتیه کیریورلردی . اوزون زمانلردن بری آغزندن آغزه نقل اولونه کلن ماسالار ، مثلر ، شریلر ، بایاتیلر ، شکسته لرکی تورک ذوقنه طاند منظوم و منثور اثرلر ، شفاهی ادبیاتی تشکیل ایدیوردی . بونک یانی باشنده برده ایراندن کله تاثیراتک دوغوردینی خلق بر جریان واردی . مداحلر ، درویشلر واسطه سیه خلق آراسنده تأسس ایدن بو ادبیات قوامیه ایران ایدی . مداحلر ، مختلف خلق اجتماع محللرینده اسکندرنامه ، مختارنامه ، کلستان سعدی ، تاریخ نادر ، شهنامه فردوس کی عجم اثرلرینی ماسال طرزنده ترجمه ایده رک اهالی یه آکلاتیردی . خلق ده بونلری امام علی ، حسین کورت منقبرلری کی وجد اینجده دیکلیه رک بدیی و فکری احتیاجاتی تطمین ایده ردی .

خلق ادبیاتی ، صرف عوامک یاراتدینی بر نمونه دکلدی ؛ قیلاسیک ادبیاتی ایله آراسنده واقع اولان حلول و نفوذدن چوق متاثریدی . بر چوق قیلاسیک شاعرلرک غزللری ، هجویه لری ، امام علی یه طاند مدحیه لری ، کربلا وقعسنی تصویر ایدن مرثیه لری ، نوحه لری آغزندن آغزه دولاشارق خلق بر ماهیت آلمش بولونیوردی . بوکی اثرلرک پایلماسه خواننده لر ، درویشلرده چوق یاردیم ایدیوردی . قصیده

و سرشیه نوعلری ده قادین روضه خوانلر واسطه سیله طائله لر ایچنه قادار ائشار
ایدیوردی . [۱]

خلق ادبیاتینده برده « بدیه » دیدیکلری شایان دقت بر نوع ادبی موجوددر .
[۲] عثمانلی تورک خلق ادبیاتینده « ده پیشمه » نامیه یاد ایدیلن « بدیه » هجه
وزنیله سویله نیلیر ، علی الا کثر هجه نیک اونی برلی و اونی بشلیسی استعمال اولتور
شکلا قوشمایه بکزمه . هر قطعه نیک سوکنده کی قافیه ویاخود ردیفلی قافیه تکرر
ایدر . بونلرده وزن بضاً تقطیع سر ، قافیه ضعیف اولور . علی العموم خلق شعرلرنده
اولدینی کی بدیه لرده نه قنیک اعتباریله ابتدائیدر ، الله ایدمه بیایدیکم بر ایکی « بدیه »
پارجه سنی بورایه نقل ایدیورم :

قو طورام بیس قو طورام

قویماز منی دینچ اوطورام

قاشیرام قانم چیقار .

قاشیارام جانم چیقار . .

اویوزم ، فنا اویوز ، بی راحت اوطورمنه براقاز قاشیرسم قانم چیقار قاشیارسم
جانم چیقار . []

دارایی دار اکنکه

دار اولدی قریانک اولوم .

یار کیدوب اوز کله

یار اولدی قریانک اولوم .

[۱] مذهبی مام آیتلرنده ویاخود برآدام اولدیک زمانلرده محله قادینلری صاحب
هراسمک اوینه طویلانیق و قادین روضه خوان سرشیه او قویاراق آغلاشیرلر و بوصورقه
عائله نیک مائنه اشتراک ایدرلردی . بو آیین ، اسلامیتدن اول ، اورتا آسیا تورک لرنده
موجود اولمشد .

[۲] « بدیه جی » ویاخوده بدیه کر « تسمیه ایدیلن ایکی خلق شاعری ؛ بر مجلسده
یوز یوزه اوطودور ؛ لارنده کی دفته ویا دونبه لکه آهنگ مخصوص ایله وورارق بر بری
تهزیل یوللو بداهتاً منظومه لر سویله لرلر ؛ اوتنه کینی دیکر . حاضر و نه ال ووراق خراف
تکرار ایدر . بدیه جیلر ؛ سووله دیکلری منظومه لرده یا لکیز بر بری هجو ایتمکله اکتفا ایتلر
مجلسده بولونان آداملردن ایسته دیکلرینه ده تجاوز ایدرلر . بو « میخانه » نامیه ده یاد ایدیلور .

[قربانک اولایم ، دارایی ، (قوماش اسیدر) اینجه وجودیکه دارکلدی . یارکیدوب باشقه لرینه یار اولدی .]
خلق ادبیاتنک بوندن ماعدا دوکون و ماتم مراسملرنده سویله نیلن برچوق نوعلری موجوددور .

کلاسیک ادبیات ساحه سنده یاشایان شاعرلر ، عصرلردن بری دوام ایدن اسکی اصوللرینک داخلنده بوجالیوردی . قصیده لر ، هجویه لر ، غزللر ، بالخاصه مرثیه لر اونلرک چالیشدقلری ساحه ادبی ایدی . اسلافتک قوللاندینی فارسلی ساتی بردن بره آتامیورلردی ، قسماً عجمجه یی ده استعمال ایدیورلردی . « قدسی » ، مخلصیه مشهور « عباس قولی آغا » ، قافقاسیا تاریخنه عائد « کلستان ارم » ، نامنده کی اثرینی عجمجه یازیوردی .

آذربایجانده اووقتلر مطبعه بولونمادیغندن کلاسیکلرک اثرلری تبریزده طاش باصهارلی ایله طبع ایدیلمیر . بو صورتله خلق آراسنه داغیلاییلوردی . یکی عصرک مرحله سنده قیلاسیزم ساحه سنده یتیشن معروف سیالر آزدکلدی : مرثیه جی قری ، دخیل ، دلسوز ، راجی (جنوبی آذربایجانده یتیشمشلر) و فائز دربندی ، هجو جی لعلی ، سمندر ، غزلجی نباتی ، سید عظیم ، عبدالحالق جنق اوجمله دندی .

مملکتده بو صرالرده « بهائی لک » ده آپی منتشردی . بو مذهبی مدافعه ایدن برطاقم شاعرلرده واردی . « عبدالحالق یوسف » و « مشکوآه » بونلرک الک ایلری کلنلرندن ایدی .

آذری ادبیاتی بویله مختلف جههلر عرض ایده رک دوام ایده رکن ، « فتحعلی آخوندوف » ک الیه قورولان آوروپائی قومه دیاجیلق یاواش یاواش ایلریلیور ، « حسن بک زردابی » نک تأسیس ایتدیکی غزته جیلک ، برچوق انقطاعلره تنمو ایتمکه باشلا یوردی .

ایشته آذربایجانده ادبی ، سیاسی واجتماعی وضعیت ، یوقاریده قیصه جه عرض ایتدی کمز وجهله مختلف جریانلرله ایله ریلرکن روسیه ده ۱۹۰۵ وقه لری ظهور ایله دی .

ژاپونیانک، چار حکومتی مغلوب ایتدیکی تاریخ، بیوک روسیه انقلابینک
مبدئی اولدینی کبی آذربایجانلی تورکلرایله ارمنیلرک بوی اولچوشدکلری برزماندر.
بویکی قومشو ملت آراسنده تحدت ایدن قانلی حادثه لر، - حکومت متبوعه مک
بی طرفلنی اعلان ایتسنه بناء - قافقاسیه مک هر طرفنده ارمنیلرک مغلوبیتله نتیجه لشمیدی.
۱۹۰۵ سنه میلادیسنه تصادف ایدن بو وقوعات، ارمنی ملتک تاریخنده انکشاف
قطعه سی اولقله برابر آذری خلقجیلرینک ده غایه لرینک تطبیقنی تسریع ایدن یکانه
عاملدر. آرتق بوتاریخله یکرمنجی عصرک حیاتی قطعی صورتده باشلامش بولیوردی.

پیشادی

امین حاجی